

В період дії *jus civile*, суворо формального права, суб'єктами цивільних правовідносин були вільні люди. Але не всі вільні люди могли здійснювати свої права. Батьки сімейства здійснювали права в інтересах членів своєї родини. Тобто, хоча син міг бути повнолітнім, вільним громадянином римської держави, він не міг бути особою свого права. В цілому суб'єктами права могли бути всі вільні люди: громадяни Риму, іноземці, особи без громадянства. Не могли бути суб'єктами права тільки раби. Тому, звичайно, виникає певна потреба для негромадян у здійсненні права за допомогою інших осіб, які такі дії можуть здійснити. Відповідно римляни застосовували певні припущення, які дозволяли обійти певним чином принцип формалізму, який властивий *jus civile*.

Прикладом такого припущення є існування рабського та іншого пекулія. У римському праві претору надавалося право застосовувати певну сукупність заходів (*adecticiae qualitatis*) для забезпечення виконання батьками сімейства зобов'язань, які були укладені рабом або сином.

Поступово, із розвитком економічних відносин і еволюції цивільного права виникають і інші види представництва, пов'язані із договором. Так виникають відносини із квазіконтрактних зобов'язань, таких як ведення чужих справ без доручення (*negotiorum gestio*). Цей інститут виникає у добу пізньої Республіки та Принципату, і передбачає захист інтересів особи, яка уклала угоди та здійснювала різноманітні дії в інтересах іншої особи. На підставі договору доручення (*mandatum*) мандатарій (повірений) укладав угоди. За договором доручення могли здійснюватися фактичні та юридично значні дії. Договір був безоплатним. Вважалося, що *mandatum* походить із дружньої послуги, «*ex officio atque amicitia*». Якщо за здійснення таких дій передбачалася плата, то вважалося, що здійснювався найм. А працювати за наймом для римського громадянина вважалося дещо ганебним. Але все ж таки, мандатарій міг отримати певний подарунок, як віддяку у формі «*merces*», або пізніше, «*honor*». Треба зазначити, що незважаючи на безоплатність доручення, повноваження мандатарія і його поведінка ретельно врегульовувалося. В цьому вбачається початок формування інституту представництва у римському праві. Формуються і інші схожі рими із сучасним представництвом: можна було вчиняти дії не тільки особисто (що вимагалося спочатку за римським правом), але й доручалося виконання іншим особам. В той же час

поручитель відповідав за дії залучених осіб як за свої власні.

Еволюція представництва дозволяє виявити ключові аспекти формування основних положень представництва та правового положення суб'єктів у римському приватному праві і у сучасному цивільному праві України. Еволюція розвитку представництва у римському праві відображає вплив у змінах у соціальному, економічному та політичному житті. Суб'єктами у римському праві вважались особи із певним правовим статусом. Тому зміни у правовому статусі суб'єктів відображалося також у інших інститутах. Спочатку існування римського права це було обмежене коло осіб, але разом із ускладненням соціального та економічного життя виникають нові елементи правового статусу суб'єктів.

У ранній період угоди можливо було укласти тільки батькам сімейства. Відносини, схожі на представництво вже почали формуватися. Дозволялось укласти угоди через підвладних або рабів, але, звичайно, в інтересах батька сімейства.

У класичний період інститут представництва у римському праві ускладнюється. Виникає така посадова особа як *procurator*, який виконує функції управляючого та діяв в інтересах та від імені власника майна. Виникає також договір доручення (*mandatum*).

У період Пізньої Імперії розробляються певні правила, правове регулювання відносин представництва. Посилюється роль юридичних представників у суді. Розвивається і посилюється правове положення юридичних осіб, корпорацій, що проявлялося у розвитку формального та неформального представництва.

Римська Імперія характеризується постійним значним географічним розширенням та соціально економічним ускладненням. З'являються нові категорії суб'єктів права, фізичні особи (іноземці, латини, вільновідпущеники) які часто не могли безпосередньо брати участь у цивільному обігу.

Діалектика правового положення колонів яскраво підкреслює еволюцію розвитку представницьких відносин. Показовим є приклад змін у правовому статусі і ролі у цивільних правовідносин колонів, як вільних людей та громадян Риму. Правовий статус колонів еволюціонував із часом, відображаючи зміни у економічних потребах імперії та посилення тяжкості сільської праці [1].

Криза рабовласницького господарства у III–IV ст. н.е. призвела до закріпачення колонів, вони стають новою робочою силою. Закріпа-

чення колонів на землі було оформлене шляхом заборони на вільний перехід від одного землевласника до іншого. Ульпіан писав: «Колони прикріплені до землі, яку вони обробляють, та не можуть бути відділені від неї без дозволу господаря» (D.50.16.98). Ускладнення господарських відносин в аграрному секторі призвело до активного використання інститутів прямого та опосередкованого представництва.

Посилення залежності колонів та пов'язаний із ним розвиток представництва стали частиною більш масштабного процесу переходу від класичного римського права до ранньофеодального права. Це відобразилось у закріпленні принципів особистої залежності у праві, що стало підґрунтям кріпацтва у Середньовічній Європі, а також у посиленні ролі представників у майнових відносинах. У Середньовіччі це стало початком формування інститутів представництва та довіреності.

Відносини в інтересах інших осіб на прикладі колонів у Стародавньому Римі виглядали наступним чином: вони виконували роботу в інтересах інших осіб, землевласників. Вони не були рабами, але їхня особиста свобода була обмежена, вони були закріплені до землі і не могли вільно її залишати. Обов'язки колонів можна порівняти із договором підряду, оскільки вони мали виконати певний обсяг робіт та надати результати труда. Але підряд у римському праві передбачав свободу укладання договору між сторонами, а колони були закріплені за землею. На відміну від договору підряду колони не отримували винагороду, вони працювали для власного виживання. Колони могли виконувати функції близькі до найманої праці так і до підрядних відносин, що демонструє поступову еволюцію та змішування правових інститутів у пізньому римському праві.

Землевласники, особливо великі, рідко коли взаємодіяли із колонами особисто. Для управління своїми володіннями вони призначали представників, які були посередниками із землевласниками та колонами. Самі колони, були обмежені у правах і могли приймати участь у відносинах тільки через посередників, якщо це стосувалося їх юридичних відносин із третіми особами, наприклад, щодо оренди знарядь праці або продажу надлишків врожаю.

Ще одним дискусійним питанням в темі дії в інтересах інших осіб є роль органів юридичної особи як представників юридичної особи. Не завжди органи юридичної особи є представниками юридичної особи, хоча завжди вони діють в інтересах і від імені самої юридичної особи.

У класичному римському праві юридичні особи не існували у тому вигляді, в якому вони розуміються зараз. Однак окремі об'єднання (*corpora* або *universitates*) визнавалися правоздатними.

У римському праві юридичні особи не мали повноцінної самостійної волі. Для того, щоб реалізувати свої права необхідним була участь фізичних осіб. Звідси і виникає зв'язок із інститутом представництва. (D. 38,3:35,1:50; 50,1). Хоча сама по собі юридична особа не мала волі, вона розглядалася як правоздатний суб'єкт. Воля виражалася через дії представників, що пізніше стало основою для закріплення концепції «правоздатності за допомогою органів». Корпорації діяли через збори своїх учасників або через голів (*magistri*, *rectores*), або за допомогою спеціально уповноважених представників у процесі – *actors*. А благодійні організації діяли за допомогою спеціально уповноважених осіб, які призначалися або власником або духовною владою.

Інститут представництва у римському праві, особливо у класичному римському праві, мав опосередковане відношення до юридичних осіб. Представник (наприклад, управляючий) діяв від імені іншої особи але із особистою відповідальністю.

Римська ідея корпорацій стала основою для розвитку інституту юридичних осіб у середньовіччі та у Новий час. З'явилася концепція «фікції» юридичної особи, відповідно до якої юридична особа є штучним утворенням, яке виникло за допомогою права. Був розроблений інститут органів юридичної особи, який став важливою складовою сучасного корпоративного права. Розвиток інституту прямого представництва дозволило спростити укладення правочинів від імені юридичної особи.

Серед механізмів, які допомагали римському праву здійснювати вчинення і захист інтересів інших осіб застосовувалось *in jure cession*. Уданий судовий процес надавав змогу залучати сторонніх осіб для здійснення своїх суб'єктивних прав. За допомогою *ratihabitio mandato comparatur* схвалення дій представника здійснювалось представництва у відносинах ведення справ без доручення.

Таким чином, римське право заклало основи для майбутнього розуміння юридичних осіб та представництва, однак їхній зв'язок проявлялася зазвичай не через теоретичне осмислення, а через практичне застосування. Сучасне право розвинуло та систематизувало ці ідеї, зробивши

юридичну особу самостійним суб'єктом із самостійним механізмом реалізацію прав через представництво.

У середньовіччі канонічне право внесло значний вклад у розвиток представництва, особливо у сфері договірних прав.

У середньовічному цивільному праві представництво набуває все більшого значення, особливо в торгівельних відносинах, де агенти діяли від імені купців, укладаючи угоди та представляючи їхні інтереси [2]. Застосовувалися концепції *agent* та *procurator*. Хоча в сучасному розумінні *agent* у Середньовіччі не використовувався, проте канонічне право використовувало таку категорію у розвитку концепції представництва.

Пізніше в період проведення кодифікацій, інститут представництва набув більш чіткого врегулювання. Французький цивільний кодекс 1804 року (Кодекс Наполеона) вперше чітко врегулював інститут представництва. Вже виникають поняття довіреності і розроблений договір доручення. Ці положення були розвинуті у подальших правових системах.

В Німецькому цивільному уложенні 1896 року було запроваджено спеціальні норми, що регулюють представництво, виділені договірне та законне представництво, а також статутне представництво.

На сучасному етапі європейське право зберегло положення, сформульовані у Новий час. Розрізняє добровільне і законне представництво. Представництво відіграє ключову роль у договірних та зобов'язальних відносинах. Збереглися положення, що еволюціонували із часів римського права, та були адаптовані відповідно сучасних потреб.

Цивільне право сучасної України ґрунтуються в багатьох випадках на положеннях романо-германської правової системи, рецитувало багато положень римського приватного права. Також існує поділ на законне та договірне представництво, а також представництво за судовим рішенням. Запозиченнями із європейської традиції регулювання договірних відносин є детальна регламентація довіреності, яка є основним інструментом реалізації представництва у договірних відносинах.

Висновки. Еволюція представництва від часів римського права до сучасного цивільного права Європи та України демонструє безперервний розвиток правових механізмів. Римське право заклало основу цього інституту, середньовічне право розширило його межі, а сучасні правові системи адаптували представництво до складних правовідносин. Це підтверджує, що римські юристи розробили ідеї, які продовжують впливати на сучасне правове регулювання.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Keit Hopkins, «Conquerors and Slaves». URL: <https://www.cambridge.org/core/books/conquerors-and-slaves/4A0A5E6A9E6D3E6A9E6D3E6A9E6D3E6A>
2. Грубінко Г. Історія держави і права зарубіжних країн. URL: <http://dspace.wunu.edu.ua/handle/316497/37725>

Бабич Ірина Григорівна

Еволюція інституту представництва від римського до сучасного цивільного права

У статті досліджено еволюцію інституту представництва від римського права до сучасного цивільного законодавства України та Європи. Розкрито основні етапи формування правових норм, що регулюють представництво, починаючи з *jus civile* до сучасних правових систем. Проаналізовано вплив соціально-економічних та політичних трансформацій на розвиток представницьких відносин.

Еволюція інституту представництва також демонструє взаємозв'язок правових механізмів із соціально-економічними процесами. У статті акцентовано увагу на ролі представництва у регулюванні відносин у різних історичних епохах. Так, в епоху Римської імперії представництво використовувалося для забезпечення прав малозахищених категорій осіб, таких як діти чи підвладні члени родини. З часом цей інститут трансформувался і почав охоплювати дедалі ширші сфери правовідносин, зокрема торгівлю, майнові угоди та процесуальне право.

Наголошується, що у римському праві не визнавалися договірні форми прямого представництва, але існували опосередковані механізми, зокрема *in jure cession* та *negotiorum gestio*. Представництво розвивалося як спосіб забезпечення прав малолітніх, підвладних осіб, а також рабів, що мали обмежену правоздатність. З розвитком економіки виникли нові форми представництва, включаючи договір доручення (*mandatum*), який заклали основи сучасного розуміння інституту.

Окрема увага приділена процесуальному представництву, еволюції правового статусу суб'єктів, зокрема колонів, та їхньому впливу на формування сучасних правових норм. Проаналізовано розвиток представництва у середньовічному канонічному праві, де закладалися концепції *agent* та *procurator*, а також в кодифікованих системах права, таких як Французький цивільний кодекс та Німецьке цивільне уложення.

Було розглянуто етапи переходу від формалізму римського права до гнучкіших підходів у середньовічному та сучасному цивільному праві. Середньовічні правові системи внесли значний внесок у розвиток договірних пред-

ставництва, зокрема через канонічне право, яке заклало основи для пізнішого розмежування представництва за договором та за законом. Це стало базою для формування сучасних підходів, які використовуються в правових системах Європи та України.

У статті підкреслено, що сучасне українське цивільне право зберегло багато положень романо-германської правової традиції, зокрема поділ на законне та договірне представництво, а також регламентацію довіреності. Римське право стало основою для розробки універсальних правових інститутів, які адаптовано відповідно до сучасних потреб.

Ключові слова: представництво, римське право, договір доручення, цивільне право України, еволюція права, законне представництво.

Babych Iryna

Evolution of the institute of representation from roman to modern civil law

The article explores the evolution of the institute of representation from Roman law to modern civil legislation in Ukraine and Europe. It highlights the main stages of the formation of legal norms governing representation, starting from *jus civile* to contemporary legal systems. The influence of socio-economic and political transformations on the development of representative relations is analyzed.

The evolution of the institute of representation also demonstrates the interconnection of legal mechanisms with socio-economic processes. The article emphasizes the role of representation in regulating relations across various historical periods. In the Roman Empire era, representation was used to ensure the rights of vulnerable groups such as children or subordinate family members. Over time, this institute transformed and began to cover increasingly broader spheres of legal relations, including trade, property transactions, and procedural law.

The author emphasizes that Roman law did not recognize contractual forms of direct representation, but indirect mechanisms such as *in jure cession* and *negotiorum gestio* existed. Representation developed as a way to secure the rights of minors, dependent persons, and slaves with limited legal capacity. With the development of the economy, new forms of representation emerged, including the mandate contract (*mandatum*), which laid the foundation for the modern understanding of the institute.

Special attention is paid to procedural representation, the evolution of the legal status of subjects, including *coloni*, and their influence on the formation of modern legal norms. The development of representation in medieval canon law, which introduced the concepts of *agent* and *procurator*, is analyzed, as well as in codified legal systems such as the French Civil Code and the German Civil Code.

The article examines the transition from the formalism of Roman law to more flexible approaches in medieval and modern civil law. Medieval legal systems significantly contributed to the development of contractual representation, particularly through canon law, which laid the foundation for the later differentiation between contractual and legal representation. This became the basis for the formation of modern approaches utilized in Romano-Germanic legal systems,

The article highlights that modern Ukrainian civil law has preserved many provisions of the Romano-Germanic legal tradition, including the division into legal and contractual representation, as well as the regulation of powers of attorney. Roman law laid the foundation for the development of universal legal institutes, which have been adapted to meet contemporary needs.

Key words: representation, Roman law, mandate contract, Ukrainian civil law, evolution of law, legal representation.